

ВІЗУАЛЬНА КРЕАТИВНІСТЬ У СТРУКТУРІ ВІЗУАЛЬНО-МИСЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Метою дослідження було виявлення особливостей розвитку візуальної креативності як емпіричної характеристики візуального мислення в підлітковому віці.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної психологічної літератури з проблеми дослідження свідчить про різноманітність та неоднозначність тлумачень візуального мислення. Воно розглядається як одна з форм наочно-образного мислення (Л.Б.Ітельсон, І.С.Якиманська), як особлива форма безпосереднього чуттєвого відображення (Р.Арнхейм, Дж.Гібсон), як самостійний вид мисленневої діяльності (Б.І.Безпалов).

Засадовим при вивченні даної проблеми виступає стратегіально-семантичний підхід до вивчення візуального мислення С.М.Симоненко [5]. У ньому візуальне мислення розглядається як найбільш високий рівень розвитку наочних форм мисленневої діяльності; як продуктивний самостійний вид мисленневої діяльності, що має складну інтегральну структуру та відображає зв'язки й відношення об'єктивної реальності за допомогою різних форм візуального кодування на метавербальному рівневі. Основною формою візуально-мисленневої діяльності є візуально-мисленневий образ, а продуктом візуального мислення виступає образ-концепт.

Візуально-мисленневі образи виконують певні функції: пізнавальну, прогностичну, регулюючу, креативну та комунікативну [1;2;3;5]. Однією з основних функцій виступає креативна. Це можна пояснити через зв'язок візуального мислення з процесами творчості в різних галузях людської діяльності. Як відзначає С.М.Симоненко, креативна функція візуального мислення реалізується у створенні моделей, образів-концептів, візуальних знаків, символів. У ряді досліджень доведено, що візуальний образ на основі своєї знаково-символічної функції наочно виражає те, що не може бути сприйняте як чуттєвий образ, а відноситься до сфери раціонального, виступаючи в ролі понять, категорій, концепцій, а також є підґрунтям візуальної креативності [3;4]. Емпіричними характеристиками візуально-мисленневого образу є наочність, концептуальність, активність, предметність, цілісність, креативність, абстрактність, узагальненість, амодальність [5]. Тому, однією з емпіричних характеристик візуального мислення вважається візуальна креативність.

Візуальна креативність розглядається як емпірична характеристика візуально-мисленневої діяльності, що пов'язана з креативною функцією візуального мислення і спрямована на створення нових наочних образів, символів, моделей за допомогою операцій візуалізації на основі вербальних та візуальних стимулів.

Як зазначається в психологічній науці, механізмами візуального мислення виступає трансформація

структури „видимого поля”, оперування візуальними формами, функціональна система психологічних операцій. Його процесуальними характеристиками виступають: продуктивність, конструктивна активність, категоріальна гнучкість, вербальна та візуальна оригінальність. До операціональних механізмів візуального мислення відносяться [5, 194]: здатність до візуального диференціювання елементів структури; встановлення візуальних аналогій; візуальний синтез, візуальний аналіз; здатність до узагальненого „бачення” одразу всієї трансформованої структури. Структурними компонентами візуальної креативності виступають візуальна оригінальність та продуктивність висунення візуальних ідей.

Як зазначають дослідники (С.М. Симоненко, О.В. Іванюта), саме підлітковий вік є сензитивним для розвитку візуального мислення. Підґрунтям для цього виступає виникнення внутрішніх і зовнішніх умов для розвитку даного виду мислення, а саме розвиток абстрактно-логічного мислення, формування здатності до узагальнень шляхом об'єктивізації сукупних ознак, збагачення візуальних компонентів мисленневої діяльності. Також, доведено що саме в підлітковому віці відбувається розвиток операціональних структур візуально-мисленневої діяльності [4].

Що стосується розвитку креативності, то існує шерег праць (Д.Б.Богоявленська, Л.С.Виготський, Дж. Гілфорд, В.Н.Дружинін, Т.Рибо, Дж.Рензулі, Р. Стенберг, Е. Торренс, Г.Леман, У.Денніс, В.С.Юркевич), в яких виділяють два сензитивних періоди: молодший шкільний та підлітковий вік. Нами буде вивчатися розвиток візуальної креативності в підлітковому віці, тому що саме в цьому віковому періоді є всі передумови розвитку даного виду креативності як характеристики візуального мислення.

Основними напрямками емпіричного дослідження візуальної креативності в підлітковому віці було вивчення процесуальних характеристик та змістових компонентів візуально-мисленневої діяльності. Для реалізації поставленої мети було обрано комплекс методик, який забезпечив дослідження означених компонентів візуальної креативності. Методика ТВО С.М.Симоненко та методика П.Торренса (модифікований варіант М.О.Холодної) – з метою дослідження процесуальних компонентів; методика „Піктограми” О.Лурія та методика „Зірки і Хвилі” У.Аве-Лаллемант – змістові компоненти. Результати дослідження було піддано кількісному та якісному аналізу. Дослідження проводилось на базі ЗОШ І-ІІІ ступенів м. Одеси. У проведенні констатуючого експерименту брали участь 200 учнів від 11 до 14 років.

Базовою методикою виступала методика

трансформації візуального образу С.М.Симоненко. Метою використання даної методики є виявлення індивідуальних способів і прийомів створення візуального образу, особливостей індивідуальних стратегій суб'єкта візуалізації.

Розглянемо отримані результати показника „візуальна оригінальність” у підлітків (табл.1)

Даний показник свідчить про творчі можливості візуального мислення. За даними таблиці 1. ми можемо спостерігати значне зростання рівня розвитку візуальної оригінальності у віці 12 років, подальше зниження даного показника у віці 13 років і наступне зростання. Ми вважаємо, такий розподіл показників пов'язаний зі зниженням ролі наочності в ході навчання, використання ініціативності та творчості учнів. Саме традиційна система навчання спрямована на розвиток вербально-логічного мислення і недооцінює ролі наочного мислення.

Таблиця 1

Показники візуальної оригінальності (за методикою ТВО)

Візуальна оригінальність	11 років	12 років	13 років	14 років
Хср.	1,3	1,4	0,96	1,3

Відповідно до отриманих результатів нами були виділені три рівні розв'язання творчих задач: репродуктивний, продуктивний, творчий (табл.2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика рівнів творчих здібностей в учнів підліткового віку

	Репродуктивні	Продуктивні	Творчі
11 років	6%	92%	2%
12 років	10%	88%	2%
13 років	12%	84%	4%
14 років	6%	88%	6%

Як видно з даних таблиці 2 творчий рівень виконання завдань методики ТВО фіксується серед підлітків 11 років у 2% досліджуваних, 12-річних підлітків – 2%, 13-річних – 4%, 14-річних – 6%. Продуктивний рівень розв'язання творчих задач спостерігається у 92% досліджуваних 11 років, у 88% досліджуваних 12 років, 84% серед 13-річних підлітків, 88% серед 14-річних підлітків. Репродуктивний рівень виявлено серед 11-річних підлітків у 6%, 12-річних – 10%, 13-річних – 12%, 14-річних – 6%.

Ці дані свідчать про перевагу досліджуваних з продуктивним рівнем розв'язання творчих задач. Оперування формою під час розв'язання творчих задач ставить високі вимоги до здатності до просторових перетворень. Саме цим можна пояснити незначну кількість досліджуваних, які мають творчий рівень розв'язання творчих задач. Частина досліджуваних мають репродуктивний рівень розв'язання творчих задач. Такий розподіл результатів дає можливість говорити про недостатньо високий

рівень розвитку здібностей до візуалізації в зазначеному віці.

Отже, можна зробити висновок, що вміння продуктивно і творчо підходити до вирішення складної проблеми характеризується достатньо рівномірним, незначним зростанням в підлітковому віці. Таке зростання пояснюється якісними змінами в інтелектуальному розвитку учнів, а також це торкається провідної діяльності в підлітковому віці, де відбувається реалізація авторської дії. Як зазначають науковці, визначальною рисою підліткового віку виступає внутрішня тенденція до продуктивності (Л.С.Виготський) і розвиток продуктивного мислення (С.Л.Рубінштейн).

Метою використання методики П.Торренса було дослідження процесуальних компонентів візуальної креативності в підлітковому віці, а саме продуктивності та візуальної оригінальності.

Таблиця 3

Показники рівня розвитку процесуальних компонентів візуальної креативності підлітків (за методикою П.Торренса)

Вибірка	Активність висування візуальних гіпотез (X _ф)	Візуальна оригінальність (X _{ср})
11 років	1,26	0,92
12 років	1,33	1,01
13 років	1,41	0,84
14 років	1,41	1,05

Високі показники за критерієм активність висування візуальних гіпотез свідчать про значну продуктивність перцептивно-мисленнєвої сфери. За даними (табл. 3) ми можемо спостерігати значне зростання рівня продуктивності у віці 12-13 років та подальше повільне його зростання. Протягом зазначеного вікового періоду відбувається значний розвиток продуктивності візуальної креативності, але він є нерівномірним. Пік зростання даного компоненту припадає на 13 років, а його повільний розвиток відбувається у віці 11 та 14 років. Такі результати пов'язані з розвитком психічних процесів, а саме розвитком візуального мислення та змінами в особистісній сфері підлітка.

Отримані результати (див. табл. 3) свідчать про нерівномірне зростання показника візуальної оригінальності. Пік його розвитку припадає на 12 років (x=1,01), потім відбувається зниження показника у віці 13 років (x=0,84) й подальше зростання рівня розвитку показника візуальної оригінальності у старших підлітків 14 років (x=1,05). Такий розподіл результатів за показником візуальної оригінальності можна пояснити зниженням інтересу до образотворчої діяльності у віці 12-13 років, вплив на яку має шкільне навчання, а також різниця між дорослим баченням світу та невідповідними їм дитячими можливостями його зображення.

Під час проведення дослідження нами було виявлено, що на уроках більшість вчителів недостатньо користуються наочністю при поясненні нового

матеріалу та використовують репродуктивний метод навчання, а також проявляють авторитарний стиль, при якому недооцінюється ініціативність учнів. Саме розвиток вербально-логічного мислення і невизнання розвитку наочних видів мислення веде до гальмування креативних здібностей, зокрема візуальної

креативності.

З метою визначення взаємозв'язків процесуальних характеристик візуального мислення зі структурними компонентами візуальної креативності було здійснено кореляційний аналіз показників методики П.Торренса та ТВО (табл. 4)

Таблиця 4

Показники кореляційних зв'язків між процесуальними характеристиками візуального мислення (за методикою П.Торренса)

Вибірка	Г ₁₋₂	Г ₁₋₃	Г ₁₋₄	Г ₁₋₅	Г ₂₋₃	Г ₂₋₄	Г ₂₋₅	Г ₃₋₄	Г ₃₋₅	Г ₄₋₅
11 років	0,07	0,3	0,77	0,55	0,64	0,24	0,35	0,23	0,38	0,61
	Незнач	Знач	Знач	Знач	Знач	Знач	Знач	Незнач	Знач	Знач
12 років	0,13	0,17	0,46	0,25	0,32	0,1	0,12	0,3	0,13	0,3
	Незнач	Незнач	Знач	Знач	Знач	Незнач	Незнач	Знач	Незнач	Знач
13 років	0,11	0,04	0,45	0,48	0,41	0,21	0,44	0,03	0,12	0,59
	Незнач	Незнач	Знач	Знач	Знач	Незнач	Знач	Незнач	Незнач	Знач
14 років	0,04	0,05	0,17	0,17	0,24	0,08	0,29	0,12	0,21	0,14
	Незнач	Незнач	Незнач	Незнач	Знач	Незнач	Знач	Незнач	Незнач	Незнач

r - коефіцієнт Спірмена, (p=0,05)

1 – продуктивність

2 – конструктивна активність

3 – візуальна оригінальність

4 - категоріальна гнучкість

5 – вербально-образна оригінальність

На матеріалі вибірки досліджуваних ми спостерігаємо значущі кореляційні зв'язки майже між всіма показниками за методикою П.Торренса. Наявність взаємозв'язку та взаємозалежності спостерігається між такими процесуальними характеристиками візуального

мислення, як продуктивність та конструктивна активність, категоріальна гнучкість, вербально-образна оригінальність, а також існує взаємозв'язок між візуальною оригінальністю та конструктивною активністю.

Таблиця 5

Показники кореляційних зв'язків між процесуальними характеристиками візуального мислення (за методикою П.Торренса і ТВО)

Вибірка	Г ₁₋₂	R ₁₋₃	Г ₁₋₄	Г ₁₋₅	Г ₁₋₆
11 років	0,26	0,21	0,11	0,04	0,28
	Знач.	Незнач.	Незнач.	Незнач.	Знач.
12 років	0,29	0,18	0,03	0,24	0,3
	Знач.	Незнач.	Незнач.	Незнач.	Знач.
13 років	0,31	0,26	0,03	0,13	0,27
	Знач.	Знач.	Незнач.	Незнач.	Знач.
14 років	0,32	0,23	0,12	0,15	0,33
	Знач.	Незнач.	Незнач.	Незнач.	Знач.

r - коефіцієнт Спірмена, (p=0,05)

1 – візуальна оригінальність (ТВО)

2 – візуальна оригінальність (П.Торренса)

3 – продуктивність (П.Торренса)

4 - категоріальна гнучкість(П.Торренса)

5 – вербально-образна оригінальність (П.Торренса)

6 – конструктивна активність (П.Торренса)

За даними (див. табл. 5) ми можемо спостерігати наявність тісних кореляційних зв'язків між показником візуальна оригінальність (ТВО) та конструктивною активністю (методика П.Торренса) в роботах підлітків 11-14 років (r=0,28, r=0,3, r=0,27, r=0,33 при p=0,05), тобто це дає підстави стверджувати наявність взаємозв'язку конструктивної активності і візуальної оригінальності. Таку залежність можна пояснити впливом активності операторних можливостей візуально-мисленнєвого процесу на здатність оперувати формою під час створення візуально-мисленнєвого образу, що доведено в роботах С.М. Симоненко.

Між показниками візуальної оригінальності за методикою ТВО та візуальної оригінальності за

методикою П.Торренса на протязі всього досліджуваного віку також спостерігається значний кореляційний зв'язок (r=0,26, r=0,29, r=0,31, r=0,32, при p=0,05).

Виходячи з результатів кореляційного аналізу можна говорити про наявність взаємозв'язку в розвитку таких процесуальних характеристик візуального мислення, як продуктивність, візуальна оригінальність та конструктивна активність.

Для діагностики змістових компонентів візуальної креативності ми використовували методики „Піктограма” О.Лурія та модифікований нами варіант методики „Зірки і хвили” У.Авеллеламант. З допомогою цих методик було визначено

домінуючий вид візуалізації в підлітковому віці, а саме - сюжетний. Отримані результати представлені в таблиці № 6.

Таблиця 6

Середні показники кількості зображень різних видів у виділених групах досліджуваних

	Абстрактні (X _{ср})	Знаково-символічні (X _{ср})	Конкретні (X _{ср})	Сюжетні (X _{ср})	Метафоричні (X _{ср})
11 років	0,02	0,08	1,5	9,22	0,18
12 років	0,04	0,2	1,46	9,06	0,24
13 років	0,24	0,7	2,22	7,2	0,64
14 років	0,26	0,44	3,06	6,8	0,44

Дані таблиці свідчать про перевагу в роботах усіх вікових груп підлітків сюжетних і конкретних зображень. В роботах підлітків 11 років ця кількість становить на рівні X_{ср} - 91% (малюнків); у 12-річних – 82%; 13-річних – 73%; 14-річних – 64%. При безпосередньому домінуванні сюжетних зображень протягом підліткового віку відбувається зниження їх кількості та збільшення кількості конкретних відповідно до зростання вікового періоду. За своїм змістом сюжетні малюнки є найбільш розгорнутими, насиченими значною кількістю деталей, у той час як конкретні зображення є менш „об’ємними”, більш лаконічними щодо графічних засобів передачі змісту. Метафоричні зображення займають третю позицію, розподіл даних означеного виду образів збільшується протягом вікового періоду. На четвертій позиції стоять знаково-символічні зображення, п’яту відповідно займають абстрактні. Аналіз результатів показав, що спостерігається тенденція до зниження числа сюжетних зображень і зростання кількості конкретних, метафоричних та абстрактних.

Розглянемо більш детально процес передачі вербальної інформації за допомогою візуалізації на прикладі використаних понять у методиках, які, зазначимо, носять більш абстрактний характер. Першим прикладом виступають поняття, які можна передати використовуючи як сюжетні картинки, так і конкретне одиничне зображення, а саме „важка робота” та „війна”. В роботах підлітків 11-12 років переважають зображення, які передають дійовий зміст: людина копає, працює за комп’ютером, мама пере, людина несе тягар чи битва танків, вибухи на полі з людьми, люди стріляють один в одного. У роботах підлітків 13 років зустрічаються зображення, де конкретна дія майже не використовується: людина тримає гантеллю або лопату у руках чи людина з пістолетом або на танку сидить. Візуальне кодування вербальної інформації у підлітків 14 років відбувається через окремі конкретні зображення: комп’ютер, лопата, інструмент чи пістолет, танк, німецький прапор. Різницю в зображеннях можна пояснити через значні зміни інтелектуальної сфери підлітка. Саме в цьому віці відбувається перехід на більш якісний рівень мисленнєвої діяльності – на рівень абстракції [4;5].

В роботах С.М.Симоненко доведено, що протягом підліткового віку відбувається активний

розвиток візуального мислення, однією з характеристик якого є візуальна креативність. Даний вид мислення включає вміння аналізувати, абстрагуватися від індивідуального досвіду та виокремлювати головне від другорядного за допомогою операцій аналізу та синтезу [5]. Розподіл числа конкретних та абстрактних зображень пояснюється через розвиток процесу узагальнення інформації, який у більшій мірі відбувається в образній формі в підлітків. Сприймання довколишнього світу та подальше його творче відображення відбувається саме через створення нових візуальних образів, які є продуктом візуального мислення, а однією з функцій виступає візуальна креативність.

Значна частина малюнків підлітків 13-14 років відображають їх моральні орієнтири та індивідуальні цінності. Це пов’язано із соціальним розвитком особистості, який відбувається в цьому онтогенетичному періоді. Як зазначав Д.І.Фельдштейн, зі зміною соціальної позиції відбуваються і зміни в мотиваційній сфері, які виходять на перший план.

У результаті проведеного дослідження, ми дійшли таких висновків щодо розвитку візуальної креативності як емпіричної характеристики візуального мислення в підлітковому віці: протягом зазначеного вікового періоду відбувається розвиток візуальної продуктивності, пов’язаної зі здатністю до висування візуальних гіпотез щодо невизначених перцептивних стимулів; зростає рівень складності здійснюваних підлітками конструктивних перетворень пред’явленого стимулу; відбувається розвиток візуальної оригінальності; спостерігається домінування сюжетних та конкретних зображень у роботах підлітків, але відбувається повільне зростання кількості знаково-символічних, що вказує на активний розвиток інтелектуальної сфери підлітків, а також здатності до відображення зв’язків і відношень об’єктів довколишнього світу за допомогою образного кодування.

Перспективою нашого подальшого дослідження є розробка системи розвиваючих завдань на прикладі комп’ютерної програми з розвитку візуальної креативності в підлітковому віці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1974 – 392 с.

2. Зинченко В.П., Моргунов Е.Б. Человек развивающийся: Очерки российской психологии. – М.: Тривола, Просвещение, 1994. – 303 с.

3. Симоненко С.М. Візуальна креативність та її механізми // Обдарованість та її розвиток. – Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2003. – С. 112-115

4. Симоненко С.М. Динамика развития интеллектуальной сферы в подростковом возрасте // Наука і освіта. – 2000. – № 6. – С. 70-73

5. Симоненко С.М. Психологія візуального мислення: стратегіально-семантичний підхід. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. – 320 с.

6. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб, 2002. – 272 с.

Подано до редакції 22.03.07

РЕЗЮМЕ

В статье раскрываются особенности визуальной креативности как эмпирической характеристики

визуального мышления, ее структурные компоненты, особенности развития в подростковом возрасте.

SUMMARY

The article presents some peculiarities of visual creativity as an empiric feature of visual thinking;

describes its structural components, peculiarities of its development in the juvenile age.